

УДК 343.13(477)

РОЛЬ СУДУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Черняк Н.П., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Іваниця А.В., курсант II курсу
факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті досліджуються питання щодо забезпечення змагальності сторін у кримінальному процесі. Детально розглянуто питання ролі суду як основного суб'єкта кримінального процесу, та визначено основні функції суду на етапі судового розгляду кримінальної справи. Розглянуто причини, що спонукають суд до активної доказової діяльності під час змагальності сторін. Також ця стаття присвячена науковому аналізу чинного кримінального процесуального законодавства України з огляду на проблеми реалізації нормативного змісту принципу змагальності. На основі отриманих результатів наукового пошуку були зроблені відповідні висновки.

Ключові слова: принцип змагальності, сторони кримінального провадження, «активний» суд, «пасивний» суд, інститут слідчого судді, слідчий суддя.

В статье исследуются вопросы обеспечения состязательности сторон в уголовном процессе. Подробно рассмотрены вопросы о роли суда как основного субъекта уголовного процесса, и определены основные функции суда на этапе судебного рассмотрения уголовного дела. Рассмотрены причины, побуждающие суд к активной доказательственной деятельности при состязательности сторон. Также эта статья посвящена научному анализу действующего уголовного процессуального законодательства Украины, учитывая проблемы реализации нормативного содержания принципа состязательности. На основе полученных результатов научного поиска были сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: принцип состязательности, стороны уголовного производства, «активный» суд, «пассивный» суд, институт следственного судьи, следственный судья.

Cherniak N.P., Ivanitsa A.V. THE ROLE OF THE COURT IN PROVIDING THE PRINCIPLE OF THE COMPARISON OF THE PARTIES IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

The article examines the issues of ensuring the adversarial parties in the criminal process. The question of the role of the court as the main subject of the criminal process and the main functions of the court at the stage of judicial proceedings in the criminal case are considered in detail. The reasons, which lead the court to active probative activity during the competition of the parties, are considered. Also, this article is devoted to the scientific analysis of the current criminal procedural legislation of Ukraine in view of the problems of implementing the normative content of the principle of competition. Based on the results of the scientific search, appropriate conclusions were drawn.

Key words: principle of competition, parties to criminal proceedings, “active” court, “passive” court, institute of investigating judge, investigating judge.

Постановка проблеми. Закріплення у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) засад і принципів кримінального провадження зумовило незмінний науковий інтерес щодо їхнього нормативного змісту та практики реалізації в діяльності державних органів, посадових осіб, інших учасників кримінального процесу. Особливого значення на сучасному етапі розвитку державності набувають теоретичні та практичні питання дії принципів кримінального процесу, особливо принципу змагальності сторін. Усе це є основним видом діяльності суб'єктів кримінального провадження, за результатами якого оцінюється виконання завдань, що покладені на відповідних суб'єктів. Зважаючи на прийняття чинного КПК України, потребують подальшого осмислення шляхи та засоби вдосконалення всього механізму кримінальної процесуальної діяльності.

Ступінь розробленості проблеми. Треба сказати, що змагальність, яка, на думку

більшості науковців, є основою кримінальної процесуальної діяльності, була предметом дослідження майже всіх науковців-процесуалістів. Багато вчених є справжніми практиками, тобто питання розглядалось у різноманітних аспектах. Серед дослідників цього питання дуже багато вітчизняних і зарубіжних учених. Змагальність у кримінальному процесі досліджували О.О. Зайцева, В.М. Бозров, Р.В. Багдасаров, О.Г. Яновська, Г.В. Соловей, З.З. Зінатулін, Д.В. Кім, А.О. Шамардін, С.В. Лунін, О.В. Смірнов, А.С. Сбоев, А.Р. Туманянц, Ю.М. Мірошніченко та багато інших дослідників.

У роботах названих науковців розглядалися питання, пов'язані з поняттям змагальності щодо суб'єктів кримінального процесу. В останніх публікаціях учених-процесуалістів спостерігається певна неузгодженість у питаннях щодо ролі суду в змагальності сторін під час судового розгляду кримінальної справи.



Метою статті є спроба розглянути дотримання принципу змагальності сторін у кримінальному провадженні у світлі вимог чинного КПК України та міжнародного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Історія людства – безкінечний шлях до досконалості. Природне прагнення суспільства до ідеальних форм організації життєдіяльності повною мірою стосується і сфери кримінальної процесуальної діяльності, цивілізаційний вибір форми організації якої зроблено на користь змагальності, що створює необхідні умови для реалізації прав та обов'язків сторін, вимагаючи від них значної активності в діяльності (як обвинувальній, так і захисній) збирання, перевірки, дослідження доказів. Тому як для сторони обвинувачення, так і для сторони захисту величезного значення набувають тактичні прийоми й методи, якими треба керуватися стосовно конкретної судової ситуації.

У цьому зв'язку визначення місця суду в змагальності сторін є не тільки важливим питанням теорії кримінального процесу, але виступає у сфері інтересів криміналістичної науки відправною точкою дослідження проблем тактики суду в кримінальному провадженні, оскільки зрозуміло, що загалом будь-яка тактика передбачає, перш за все, активну функціональну діяльність учасника процесу. Пасивний статус суб'єкта навряд чи потребує особливих рекомендацій з оптимізації його діяльності, а точніше «бездіяльності».

Незважаючи на досить тривалу історію формування та вдосконалення змагального судочинства та значну кількість наукових досліджень у цій галузі, проблеми змагальності далеко не вичерпані й низка питань заслугоує подальшого наукового розроблення.

Так, положення КПК України передбачають інститут слідчого судді, основним призначенням якого є здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів осіб у кримінальному провадженні. На наш погляд, слідчий суддя як новий суб'єкт кримінального судочинства України є носієм судової влади. Він здійснює діяльність, спрямовану на забезпечення недопущення протиправного й необґрунтованого обмеження конституційних прав і свобод особи на досудових стадіях кримінального провадження шляхом превенції та захисту прав і свобод особи, тобто на їх відновлення у випадку порушення.

Треба підкреслити, що роль інституту слідчого судді багатоаспектна й полягає в забезпеченні законності у кримінальному провадженні, захисту конституційних прав і свобод особи й розширення змагальності на досудовому провадженні.

На заміну нормам КПК України 1960 р., де прокурор здійснював контроль за здійсненням кримінального провадження [1, с. 26], відтепер ця діяльність покладається на слідчого суддю за чинним КПК України та має наскрізний характер, який завдяки її всеохоплюваності й систематичності позитивно позначається на рівні гарантованості консти-

туційних прав і свобод особи у кримінальному провадженні. Зважаючи на завдання, які стоять перед слідчим суддею, вважаємо, що його діяльність повинна відповідати вимогам системності, постійності, пронизуючи все досудове розслідування, що позитивно відбиватиметься на рівні правової захищеності людини у сфері кримінального судочинства.

Кримінальна процесуальна діяльність слідчого судді матиме важливе значення для всього кримінального процесу, оскільки від його дій і рішень залежатимуть перебіг і результат кримінального провадження, забезпечення дотримання прав і свобод людини, а отже й реалізація його завдань загалом.

Відповідно до п. 18 ст. 3 КПК України слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення в порядку, передбаченому КПК України, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому ст. 247 КПК України, – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя [2].

Варто зазначити, що слідчі судді (суддя) обираються зборами суддівського суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше ніж три роки та можуть бути переобрані повторно. До обрання слідчого судді відповідного суду його повноваження здійснює найстарший за віком суддя цього суду [2].

Слідчий суддя не звільняється від виконання обов'язків судді першої інстанції, проте здійснення ним повноважень із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні береться до уваги під час розподілу судових справ і має пріоритетне значення (ч. 5 ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Кількість слідчих суддів визначається окремо для кожного суду зборами суддів останнього [3].

Такий підхід законодавця до запровадження інституту слідчого судді як окремого суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності є цілком виправданим. Як влучно було зазначено у спеціальній літературі, введення в кримінальне судочинство інституту слідчого судді повинно бути пов'язано саме з реальним реформуванням усієї системи взаємовідносин, з одного боку, між владою та судом, з іншого – між органами досудового розслідування, слідчими суддями й судами загальної юрисдикції, які вирішують кримінальне провадження по суті. Суд як орган влади повинен бути наділений безумовними повноваженнями перевіряти й оцінювати подані ініціатором клопотання обвинувальних доказів, оцінювати їх на предмет належності, допустимості й достатності для вирішення спору сторін по суті. Тільки на цих об'єктивних засадах суддя має право формувати висновок про наявність або відсутність юридичних і фактичних підстав для задоволення того чи іншого внесеного до суду клопотання,

про визнання законними й обґрунтованими оскаржувані сторонами дії або рішення органів досудового розслідування [4, с. 16].

Зокрема, у процесі досудового розслідування слідчим суддею з дотриманням змагальної процедури розглядаються питання щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження (ст. 132 КПК України), розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора (ст. 306 КПК України), надання дозволу на проведення окремих слідчих (розшукових) дій (ст. ст. 233–235 КПК України) тощо [2].

Перевага інституту слідчого судді полягає в тому, що він не належить до системи правоохоронних органів, які безпосередньо проводять розслідування, він є об'єктивною та незалежною, неупередженою фігурою, яка може приймати самостійні рішення.

Зазначимо, що принцип змагальності сторін найбільш повно реалізується в процесі судового розгляду. Особливо гостро ця полеміка зберігається довкола меж його доказової активності, обсягу повноважень щодо одержання доказів тощо. Як зазначає з цього приводу професор О.О. Зайцева, проблема активності чи пасивності суду в змагальному кримінальному процесі – одна з вузлових проблем під час аналізу принципу змагальності сторін у процесуальній науці, проникнення його в тканину кримінальних процесуальних відносин і виявлення його значущості в побудові кримінального судочинства з огляду на його формотворний вплив, що визначає історичний тип процесу [5, с. 1967].

Провідною ідеєю цього принципу є паритетність сторін обвинувачення та захисту, які самостійно відстоюють їхні правові позиції у формі судового спору шляхом реалізації наданих законом процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків.

Треба зазначити, що традиційно наука кримінального процесу виділяє у структурі змагальності три основні риси, а саме: чітке розмежування функцій державного обвинувачення, захисту й судового розгляду; рівність сторін у процесуальних правах для здійснення своїх функцій; особлива роль суду в процесі як об'єктивного та неупередженого суб'єкта.

Серед сучасних науковців і практиків існують різноманітні підходи до з'ясування місця суду в процесі доказування в кримінальному провадженні.

Так, зокрема, В.М. Бозров повністю заперечує активну роль суду в доказуванні та вважає, що він лише забезпечує змагальність і рівноправність сторін у дослідженні доказів [6, с. 32]. Р.В. Багдасаров відводить суду роль арбітра незалежного від сторін організатора судового процесу [7, с. 19], а О.Г. Яновська зазначає, що активність суду як вияв його пізнавальної діяльності має бути зведено до мінімуму, у зв'язку з чим пропонує говорити про підвищення активності суду в аспекті здійснення ним загального керівництва кримінальним процесом, зокрема процесом доказування [8, с. 90]. Г.В. Соловей вважає обґрунтованою точку зору вчених-процесуалістів, за якою активність суду заважає ре-

алізації принципу змагальності у кримінальному процесі [9, с. 884]. На противагу цьому З.З. Зінатуллін стверджує, що суд повинен відігравати активну роль у збиранні доказів під час судового розгляду кримінальних справ із метою встановлення всіх обставин скоєного злочину [10, с. 175], а Д.В. Кім підкреслює, що виключення суду із числа суб'єктів доказування є необґрунтованим, оскільки в його діяльності присутні всі елементи процесу доказування [11, с. 320]. А.О. Шамардін також вважає, що суд не може бути виключений із числа суб'єктів доказування, тому що він зобов'язаний здійснювати перевірку й оцінку поданих сторонами доказів на предмет їх належності, допустимості, достовірності та достатності. Збирання ж доказів є не обов'язком, а правом суду [12, с. 169].

Проаналізувавши думки багатьох учених, можна дійти висновку, що цілями активності суду в збиранні доказів є:

- по-перше, забезпечення рівності можливостей сторін кримінального судочинства шляхом реалізації правила «сприяння захисту»;

- по-друге, необхідність охорони прав і свобод особистості (підсудного, потерпілого) в разі виникнення ситуації «непосильності спростування» доказів, представлених протилежною стороною;

- по-третє, необхідність перевірки доказів, уже наявних у кримінальній справі або наданих сторонами в судовому засіданні.

На думку С.В. Луніна, говорити про те, що змагальна форма процесу забезпечується активним процесуальним становищем суду, який зобов'язаний не лише сприяти сторонам у збиранні належних доказів, а інколи й за власною ініціативою забезпечувати збирання доказів для виконання вимог закону про повноту встановлення нібито дійсних обставин, не можна, оскільки за таких умов суд будь-якого рівня або суддю можна звинуватити в упередженості та наданні переваги одній зі сторін [13, с. 10].

Варто погодитись із думкою О.В. Смирнова, який у своїй праці зазначає, що відтоді як І. Планк у 1857 році головною рисою змагальності визначив пасивність суду, а розшукове начало пов'язав зі збиранням самим судом доказів для встановлення вироку, тобто з його активністю, мало що змінилось. І зараз багато авторів продовжують за традицією вважати, що активна роль суду – атрибут інквізиційного процесу. Проте варто мати на увазі, як наголошує автор, що судова активність практично у всіх розвинених демократичних країнах, зокрема англосаксонських, де змагальність – майже релігія, у ХХ ст. тільки зростала [14, с. 6].

Наголосимо, що навіть у Євпропейському суді з прав людини судова процедура має змішану форму, поєднуючи в собі змагальність сторін та власну ініціативу суду, сукупна мета реалізації яких, це встановлення об'єктивної істини у справах дотримання вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод державами-учасницями [15, с. 128].

Змагальна побудова кримінального процесу зумовлює особливу роль суду, який є



об'єктивним і неупередженим у дослідженні доказів і не виступає на стороні обвинувачення або захисту. Тому суд не має права направляти матеріали кримінального провадження на додаткове розслідування, давати органам досудового розслідування вказівки щодо поповнення доказової бази обвинувачення, вживати з власної ініціативи заходів щодо доведення вини обвинуваченого. Водночас засада змагальності не виключає активності суду в дослідженні та перевірці наданих сторонами доказів у справі. Зокрема, відповідно до положень ч. 2 ст. 332 КПК України за власною ініціативою суд має право доручити проведення експертизи, викликати експерта для допиту щодо роз'яснення висновку (ч. 1 ст. 356 КПК України), а також перевіряти показання та інші надані суду докази шляхом постановки запитань свідку (ч. ч. 11, 13 ст. 352 КПК України), потерпілому (ч. 2 ст. 353 КПК України), експерту (ч. 2 ст. 356 КПК України), спеціалісту (ч. 2 ст. 360 КПК України); ставити запитання сторонам чи іншим учасникам кримінального провадження в разі заявлення клопотань про доповнення судового розгляду (ч. 2 ст. 363 КПК України); відновити з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказів, якщо обвинувачений в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження (ч. 4 ст. 365 КПК України); оголошувати в судовому засіданні протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до матеріалів кримінального провадження документи (ч. 1 ст. 358 КПК України) тощо [2].

Наведені вище повноваження дають змогу суду об'єктивно оцінювати викладені сторонами правові позиції, усувати сумніви, що виникли в процесі судового розгляду, і, відповідно, вирішувати кримінально-правовий конфлікт шляхом дотримання встановленої законом процедури та постановлення законного, обґрунтованого та вмотивованого рішення.

Висновки. Отже, на нашу думку, суд у кримінальному процесі не ставить за мету встановлення об'єктивної істини. Ба більше, не може бути такої мети у сторін у кримінальному судочинстві, зважаючи на те, що кожна з них відстоює особистий інтерес, визначений її процесуальною функцією. Взагалі метою кримінального судочинства є зовсім інше: захист і відновлення порушених злочинним діянням соціальних цінностей шляхом виявлення та розкриття кримінальних правопорушень, покарання винних осіб, відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням правам і законним інтересам людини й суспільству. Однак не можна стверджувати, що суд узагалі не бере участі у процесі доказування у кримінальному провадженні. Безперечно, суд є суб'єктом доказування, адже процес доказування є складною комплексною діяльністю, що становить багатоступеневий, циклічно повторюваний процес збирання, перевірки й оцінювання доказів. З огляду на змагальні засади кримінального процесу, можна говорити про право суду брати участь

у процесі оцінювання доказів, що фактично є виключною компетенцією суду. Звичайно, сторони також беруть участь у такому оцінюванні, однак воно не тягне за собою правових наслідків, на відміну від оцінювання, що здійснюється суддею та має наслідком прийняття рішення у кримінальному провадженні. Отже, незважаючи на досить тривалу історію формування та вдосконалення змагального судочинства та значну кількість наукових досліджень у цій галузі, проблеми змагальності далеко не вичерпані й низка питань заслуговує подальшого наукового розроблення. Але варто зауважити, що зміни, які були проведені в кримінальному процесуальному законодавстві України, дали позитивний результат.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. С. 26.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (редакція від 12 квітня 2018 р.). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/4651-17>
3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» Верховна Рада України; Закон від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII (редакція від 15 грудня 2017 р.). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> від 15.12.2017. С. 8
4. Сбоев А.С. Механизм судебного контроля в досудебном производстве России: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Челябинск, 2004. 20 с.
5. Зайцева Е.А. Активный суд и принцип состязательности сторон. Материалы международной научно-практической конференции «Уголовное судопроизводство: история и современность», посвященной 150-летию Устава уголовного судопроизводства Российской империи. Актуальные проблемы российского права. 2014. № 9. (46) сентябрь. С. 1967.
6. Бозров В.М. «Тактика судьи» в прошлом и настоящем уголовного процессе. Российская юстиция. 2003. № 10. С. 32.
7. Багдасаров Р.В. Принцип состязательности в уголовном процессе России и стран Европейского Союза. М.: Юрлитинформ, 2008. С. 19.
8. Яновська О.Г. Роль суду в змагальному кримінальному судочинстві. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 90.
9. Соловей Г.В. Теоретичні аспекти принципу змагальності в кримінальному процесі. Форум права. 2012. № 1. С. 883–887 URL: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2012-1/12cgvvvp.pdf>.
10. Зинатуллин З.З. и др. Уголовно-процессуальное доказывание: концептуальные основы: монография. Ижевск: Детектив-Информ, 2002. С. 175.
11. Ким Д.В. Криминалистическая характеристика судебного рассмотрения уголовных дел как структурный элемент криминалистической методики. Криминалистика XXI столетия: материалы міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 26–27 листопада 2010 р.). Х. : Право, 2010. С. 320.
12. Самардин А.А. Активность суда в доказывании и ее сочетание с принципом диспозитивности в рамках состязательной модели уголовного процесса. Школы и направления уголовного-процессуальной науки: доклады и сообщения на учредительной конференции Международной ассоциации содействия правосудию (Санкт-Петербург, 5–6 октября 2005 г.) / Под ред. А.В. Смирнова. СПб., 2005. С. 169.
13. Лунін С.В. Принцип змагальності як конституційна гарантія справедливого судочинства в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2011. С. 10–11.
14. Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. СПб.: «Наука», ООО «Издательство «Альфа», 2000. С. 6.
15. Лунін С.В. Поняття принципу змагальності в судовому процесі. Право України. 2010. № 3. С. 128.